

Izabella nevű leánya) 1539-ben. Erdélyben Majláth István vajda fellázad. János nagybeteg, hírét veszi gyermeke (János Zsigmond) születésének: végrendelet, fia gyámja: Fráter György.

b) *Buda török kézen 1541.* A délszláv tanácsosok hiszékenysége. Fráter Gy. sem látja a veszedelemet. Ferdinánd is birtokba akarja venni az országot. 1540-ben Vels Lénárd vezetésével sereget küld Buda alá, de a hideg miatt ez sikertelenül elvonnul. Buda védelmezője, Fráter György nem adja át a várat Ferdinándnak. 1540 telén felvonul a szultánnal, Kalocsánál telelnek, majd 1541 tavaszán Fráter György átadja a várat. Roggendorf eltávozott a vár alól. A török fegyver nélkül jutott Buda birtokába. Szulejmán ügyesen rászedi Fráter Györgyöt. *Az ország jelképes megszállása megtörtént. Szulejmán magának foglalja le János király volt országát,* a kis királyfinak csak Erdélyt hagyta meg a régi hűbéres alapon. Buda a Duna-Tisza közötti új szandzsákság székhelye lett. Izabella levonul Erdélybe, a szultán a Nagyboldogasszony templomában kijelenti, hogy a várost birtokába vette. Majd haza indul.

c) Buda elvesztésének következményei. A török állandó tartózkodásra rendezkedik be. Kezdetét veszi az ország három részre oszlása. Három főváros: Buda, Pozsony, Gyulafehérvár. A nemzet három testre esett: törökre, magyarra, keleti részre.

V. OSZTÁLY.

A tanítás anyaga: A Föld alakja, mozgása, tájékozódás a földgömbön.

I. *Előkészítés.* a) Számonkérés. A mult órán tanultak felújítása, számonkérése.

b) Célkitűzés.

II. *Tárgyalás.* a) A Föld alakja és mozgása.

Ha a szabadban, valamely magasabb helyről széttekintünk, a Földet mindig köralakúnak tartjuk. A valóságban azonban a Föld *gömbalakú*, óriási golyóhoz vagy labdához hasonlít. A Nap, Hold és a csillagok szintén gömbalakú testek és mivel az égen láthatók, *égitest* a nevük. A Föld maga is égitest.

Mint a legtöbb égitest, a Föld sem mozdulatlan, hanem 24 óra alatt fordul meg maga körül. *Ez a forgási idő egy nap.* Az a képzelt vonal, amely a Föld két sarkát összeköti, tehát amely körül a Föld forog, a Föld *tengelye*. Ahol ez a képzelt tengely átszúrja a Föld kérgét (fent és lent), ezek a Föld *sarkai*. Az egyik ezek közül mindig az északi sarkcsillag felé mutat, ez az *északi sarok*, vele szemben van a *déli sarok*.

A Föld forgása közben hol az egyik, hol a másik felét mutatja a Nap felé. A Nap felé fordított oldalán megvilágított, ezért itt *nappal* van, ellenkező oldala azonban árnyékba ke-

rül, vagyis sötét, azért itt *éjjel* van. A Föld forgása tehát a nappalok és éjszakák váltakozását okozza.

De a Föld egyúttal a Nap körül is *kering*. Olyan, mint az a táncos, aki nemcsak maga körül forog, hanem egyúttal körülkering a teremben is. A Föld útját a Nap körül 365 nap, és kerekén 6 óra alatt, vagyis egy év alatt futja meg. Eközben nem egyformán fordul a Nap felé, ahonnan a világosságot és a meleget kapja. Félévig inkább az északi és félévig inkább a déli felét fordítja a Nap felé, azért félévig az északi felét és félévig a délit érik inkább a napsugarak. Vagyis a Föld északi felén félévig van melegebb (tavasz vagy nyár), félévig azután a déli felén. A Föld keringése a Nap körül okozza tehát az évszakok (tavasz, nyár, ős, tél) váltakozását.

Ősszel és télen a Föld északi részeit, ahol hazánk is van, mind ferdébben érik a napsugarak. A ferde napsugarakból pedig ugyanazon területen vékonyabb sugársáv jut, mint a merőlegesből, azért azok kevesebb meleget is árasztanak. Emiatt az ős és tél hideg évszakok.

b) Tájékozódás a földgömbön. A Föld alakjának és mozgásának bemutatására szolgál a *földgömb*, amely a Földet természetes alakjában és helyzetében ábrázolja.

Hogy a földgömbön tájékozódni tudjunk, *észak-déli* és *nyugati-keleti* irányban köröket húztak rája. Az észak-déli irányú körök a két sarkot kötik össze, azért mind egyenlők. Egy-egy ilyen kört *délkörnek* nevezünk, mert mindazon helyeken, amelyeket ezek a körök összekötnek, ugyanazon időben van dél. A délköröket megszámozzák. A kezdő délkör Greenwich (Grinics) angol várcson megy keresztül. Tőle keletre is 180 és nyugatra is 180 délkört számlálunk. (A kör 360 fok.) A greenwichi délkör a földgömböt keleti és nyugati félgömbre osztja. Hazánk a földgömb keleti felén van.

A nyugat-keleti irányú körök az összes délköröket keresztben metszik, azért a sarkokat egyikük sem érinti. Amint a sarkoktól távolodnak (szemléltetés), egyre nagyobbodnak. Legnagyobb közülük az, melyet a Föld felületén a két sarktól egyenlő távolságban képzelünk. Ez a legnagyobb kör az *egyenlítő*. Az egyenlítő a földgömböt északi és déli félgömbre osztja. Hazánk tehát az északi félgömbön található. Pontosabban most már azt mondhatjuk, hazánk a keleti félgömbön, annak is északi felében fekszik.

Az egyenlítő 40.000 km hosszú. A többi nyugat-keleti irányú kört, mivel az egyenlítővel párhuzamosan haladnak, *párhuzamos köröknek* nevezzük. Az egyenlítőtől északra és délre is 90–90 ilyen kört számítunk.

III. Összefoglalás. Hazánk pontos megjelölése a földgömbön. A Föld alakja és mozgása, a földgömb beosztásának összefoglalása.